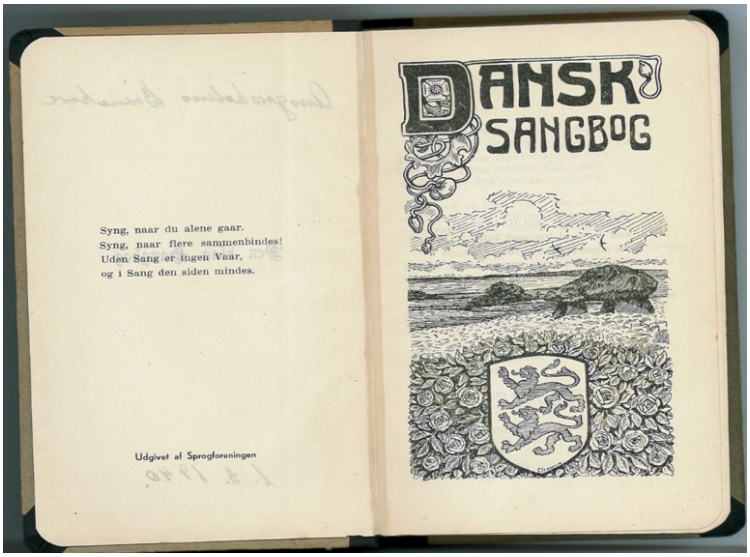
Sange og sangtradition i Sønderjylland

– med særlig vægt på Genforeningstiden

Af Elsemarie Dam-Jensen





Sange og sangtradition i Sønderjylland – med særlig vægt på Genforeningstiden
En kronologisk fortælling om sangens historie og rolle i Sønderjylland fra 1848 og op mod i dag. Hvordan sangtraditionen i slutningen af 1800-tallet udviklede sig i foreninger, forsamlingshuse og private hjem, hjulpet på vej af Den blaa Sangbog, som fik stor betydning i Sønderjylland fra o. 1870 og til o. 1945.

Sangbogen var elsket af de dansksindede sønderjyder og tilsvarende forhadt af de tyske myndigheder, der på alle måder prøvede at chikanere fællessangen i den danske befolkningsdel, fordi man fra myndighedernes side forstod sangens betydning og evne til at skabe fællesskab. Sangens rolle i forbindelse med afstemningen og Genforeningstiden i Sønderjylland omtales, og til slut fortælles der om sangtraditionen i tiden efter 1920, hvor Højskolesangbogen langsomt, men sikkert vandt indpas i Sønderjylland.

Sang og sangtradition generelt
Hvorfor synger man?

Sang, ligegyldigt om det er individuelt eller i fællesskab med andre, hænger tæt sammen med følelser. Man synger, når man er glad, når man er ked af det, - måske når man keder sig. Men også når man er under pres – fx politisk pres – og når presset hæves.
Her er situationen for de dansksindede sønderjyder under tysk styre i Sønderjylland 1864 – 1920 et godt eksempel.

Af nyere eksempler kan nævnes situationen ved Berlinmurens fald 1989, hvor man begejstret sang den tyske digter Friedrich Schillers digt "Til glæden" ("Freude schöne Götterfunken"), skrevet i 1785. Sangen skildrer den frihedsbegejstring, som også prægede tiden lige før Den franske Revolution.

Også i forbindelse med De baltiske landes frigørelsesproces o. 1990 spillede fællessangen en meget vigtig rolle, fx i forbindelse med de sangerfester, der er blevet afholdt i Estland siden 1869.

Hvornår lærer (lærte) man at synge?
Traditionelt har "det at synge" været et fænomen, man lærte allerede som lille barn hjemme hos forældre eller bedsteforældre. Man sang til arbejdet, som tidsfordriv eller til beroligelse ved sengetid.

I skolen og kirken lærte man andre sange, og når man siden kom ud at tjene, begyndte på en uddannelse eller deltog i foreningsliv sammen med andre, lærte man igen nye sange.
På den måde fik man et bredt sammensat repertoire af sange med sig "i rygsækken", som så resten af livet kunne bruges ved passende lejligheder – og suppleres med nye sange, når man indgik i nye sammenhænge.
(Også i dag bliver der sunget mange steder, og heldigvis har fællessangen det bedre end for år

tilbage, men når jeg har valgt at bruge datid i dette afsnit, er det fordi, indlæringssituationen har ændret sig radikalt for de fleste).

Og hvordan var det så i Sønderjylland?
- Ja, hvis man spurgte den dansksindede sønderjyske politiker fra Flensborg, Gustav Johannsen, ville han omkring år 1900 svare:
Sangen er altid bleven dyrket meget i Nordslesvig (Sønderjylland), og intetsteds kender man de danske Nationalsange saa godt som her. Smaabørn, Ynglinge og Jomfruer, Mænd og Kvinder indtil Oldingealderen kan de danske Nationalsange udenad fra første til sidste Vers.
(fra: Erling Stensgård: De forbudte Sange (1908))

Gustav Johannsen overdriver nok lidt rigeligt. Ingen kan rigtig tro på, at de sønderjyske småbørn har kunnet alle versene udenad! – Men citatet afspejler den fortælling om sønderjysk sangtradition, som var gældende i det meste af 1900-tallet. Man har talt om "Den sønderjyske Sang" som et fænomen, et udtryk man ikke har brugt om sang andre steder i Danmark.

Og Sønderjylland har jo netop som centrum for en lang række politiske og nationale begivenheder skabt grobund for en sangtradition, som især i visse perioder og i bestemte miljøer var stærkere end i resten af landet.

Myten, - at alle dansksindede sønderjyder altid har sunget meget mere end alle andre, og at det udelukkende var nationale, danske sange, er ikke et dækkende billede.

Før midten af 1800-tallet har situationen i Sønderjylland lignet resten af Danmark. Man lærte sine sange som barn og supplerede med nye sange i skole og kirke.
Man har også i Sønderjylland sunget gamle, muntre skillingsviser, klubviser og nyere revyviser som alle andre steder – bl.a. lært fra de karle og piger, som kom til Sønderjylland for at tjene på gårdene. Men man har i den danske befolkningsdel haft nogle samlingssteder, fx forsamlingshusene (Skrave 1892), og en sag, danskheden, som har gødet jorden for den særlige genre, som vi kalder den folkelige fællessang.

Denne folkelige fællessang startede i Danmark generelt samtidig med, at foreningslivet opstod midt i 1800-tallet.
Man siger, at den folkelige fællessangs fødselsdag var d. 17. oktober 1838. Den dag holdt N.F.S. Grundtvig en af sine Mands Minde-forelæsninger på Borchs Kollegium i København, hvor forsamlingen iflg. myten sprang op og sang Grundtvigs egen sang om søhelten Peder Willemoes, "Kommer hid, I piger små".

I dette tilfælde tolkede sangen en national begejstring, en glæde ved at være dansk. Siden, efter nederlaget på Dybbøl i 1864, blev sangens funktion en anden, dér brugte man den som trøst i de trange tider. Den blev også i sorgens tid et symbol på et fællesskab.

Men det var altså den nationale begejstring, som først satte gang i fællessangen. I 1840´erne

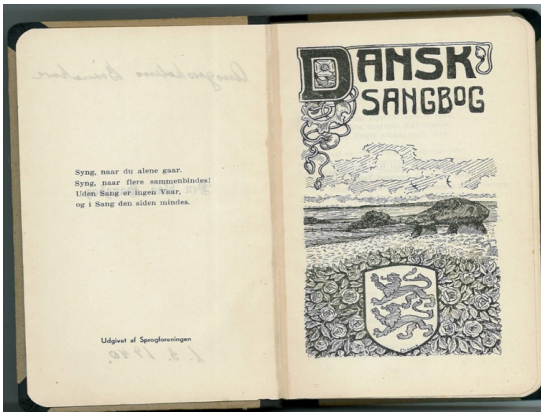
blev der afholdt store sangerfester – både på dansk og tysk side.
Én af de kendteste var Skamlingsbankefesten i 1844, hvor Grundtvig var indbudt som taler, og hvor de danske studentersangere sang "Der er et yndigt land". – Det var faktisk fra dette tidspunkt, at man begyndte at betragte den som nationalsangen. (Den erstattede en anden sang, der hed "Danemark, Danemark, hellige lyd", skrevet af Juliane Marie Jessen i 1819, hvor hun vandt en konkurrence udskrevet af Selskabet til de skønne Videnskabers Fremme om en dansk nationalsang. Onde tunger påstod, at hun vandt, fordi hendes håndskrift mindede om Oehlenschlägers! (Ordet Danmark optræder 13 gange i sangens 5 vers!)

Foruden de nationale danske sange kom der i forbindelse med treårskrigen 1848-50 også mere militante danske sange som fx "Dengang jeg drog afsted".
På denne tid begyndte også de første danske sangbøger at vinde udbredelse i Sønderjylland. Grundtvigs svigersøn, P.O.Boisen, udgav i 1849 "Nye og gamle Viser af og for danske Folk". Én af viserne i denne sangbog, "*Æ ga´nåk vee*"[1], var en sorgmunter dialektvise, en pendant til "Dengang jeg drog afsted".
Der blev også udgivet sangbøger lokalt i Sønderjylland. Udgiverne var gerne dansksindede dagbladsredaktører eller præster. Én af dem var Kristen Karstensen (1809-82), der var sognepræst i Dybbøl og Broager. Han udgav i 1851 en sangbog med titlen "Gamle og nye Sange til Brug for Skolen og Livet". I dag kendes han mest for sin sang om Als ("Af Østerhavets vove") og for sangen "Længe nok har jeg bondepige været".

Der var også flere danske skolefolk, der drog til Sønderjylland i 1840´erne for at styrke danskheden. Én af dem var friskolemanden Chr. Kold, der blev huslærer hos storbonden Knud Lausten Knudsen i Forballum. Her lærte Kold karlene at synge danske sange, når de var færdige med dagens arbejde, bl.a. "Danmark dejligst vang og vænge" og "Underlige aftenlufte".

I tiden mellem de to slesvigske krige var SPROGET – det danske sprog - naturligt nok et af de vigtige emner i Sønderjylland.
Det danske sprog, - som man med tvang ("De regenburgske sprogreskripter") også ville lære de tysksprogede børn i skolerne!
Der kom også mange sange om modersmålet i denne tid. En af de kendteste er Edvard Lembckes (1815-97) "Vort modersmål er dejligt".

Den blaa Sangbog



Men så kom nederlaget i 1864. De muntre viser trådte i baggrunden. De sørgelige tog over.
Den officielle danske sang i Sønderjylland blev efterhånden lagt i faste rammer.
Sangbogen, "Den blaa Sangbog" (DbS), blev de dansksindedes samlingspunkt.
Historien om DbS er en vigtig del af historien om danskheden i Sønderjylland i perioden frem til Genforeningen i 1920.

Pudsigt nok begyndte sangbogens historie ikke i Sønderjylland, men i København, hvor en gruppe sønderjyske studenter mødtes i "Sønderjysk Samfund" fra 1866 og frem.
Det varigste minde, denne forening satte sig, var Den blaa Sangbog. Den blev udgivet første gang i 1867 med titlen "Tohundrede Sange". Med den ville man skabe en sangbog for hele befolkningen, men specielt for den dansksindede befolkning i Sønderjylland.
Der var tale om en meget moderne sangbog med en emnemæssig opdeling af sangene, som vi stadig møder det i fx Højskolesangbogen, - og sangene om modersmålet stod selvfølgelig først!
Betegnelsen Den blaa Sangbog var i begyndelsen blot et kælenavn. Først fra 1908 indgik det i selve titlen.
Sangbogen blev hurtigt meget udbredt. Første udgave blev trykt i mere end 2.000 eksemplarer, og 2. udgave kom allerede året efter 1. udgave.
Så var markedet tilsyneladende mættet for en periode.

Efter at chokket over nederlaget i 1864 havde lagt sig lidt, kom der efterhånden gang i et dansk foreningsliv i Sønderjylland. Hidtil havde man ført en "protestpolitik" mod de tyske myndigheder. Nu anbefalede de dansksindede ledere, at man benyttede en forhandlingspolitik. Mange unge danske sønderjyder havde "opteret" for Danmark. Det betød, at de havde valgt at blive danske statsborgere, men samtidig mistede de deres borgerrettigheder i Prøjsen, hvilket bl.a. betød, at de undgik prøjsisk militærtjeneste, men samtidig kunne de ikke stemme ved valgene, og ofte blev de udvist, hvorved en del dansksindede mistede deres ejendom i Nordslesvig. Det var disse uheldige konsekvenser, der var med til at ændre de dansksindede politikeres holdninger og styrke dannelsen af danske foreninger.
I løbet af 1880´/90´erne blev der opbygget et netværk for danskheden. Sprogforeningen startede i 1880, Vælgerforeningen, der skulle støtte dansksindet politisk arbejde i Sønderjylland, kom i 1888, og Skoleforeningen fulgte i 1892, bl.a. med det formål at støtte unge sønderjyders ophold på danske efterskoler og højskoler.
I forbindelse med sangens historie i Sønderjylland spillede Sprogforeningen en stor rolle.
Ét af dens første mål var at få trykt en dansk sangbog i Sønderjylland. Derfor overtog man så at sige DbS, da 3. udgave skulle komme i 1881.
Indholdsmæssigt er denne udgave præget af den nye situation i Sønderjylland, - at den skulle være sangbog for et folk under pres. En vigtig sang var Brorsons "Her vil ties, her vil bies". Når den pietistiske salmedigters salme fra 1700-tallet blev så populær, var det, fordi den blev tolket ind i den aktuelle politiske situation. Linjerne "Trange tider langsomt skrider" var for de dansksindede sønderjyder identisk med deres egen situation under tysk herredømme.
"Uvæsentlige" sange som fx de drikkeviser, der havde været med i de første udgaver, blev pillet ud. I stedet for søgte man at tillempe repertoiret til det nye, man var ved at opbygge nord for Kongeåen med nye fædrelandssange af fx Grundtvig ("Bladet i bogen sig vender") og Hostrup ("Høje Nord, friheds hjem!"). Også mange nordiske sange kom med, bl.a. Bjørnstjerne Bjørnson (1832-1910).
Hans sang "Jeg vil værge mit land" var særligt elsket i Sønderjylland, bl.a. pga. linjerne "ifra grænsen og ud til de drivende garn", som også her af de dansksindede sønderjyder blev tolket helt konkret som en fortælling om deres egen virkelighed.

Bjørnson var en meget populær digter – både i Danmark og i Sønderjylland på dette tidspunkt. Fra Broager ved Flensborg Fjord kendes en historie om engang, hvor den store digter var på besøg i sognet. Man fejrede ham med kaffebord og fællessang, og selvfølgelig sang man hans sang – og Norges nationalsang - "Ja, vi elsker dette landet". Som med så mange andre fædrelandssange kunne man alle vers udenad – undtagen Bjørnson selv, der beskæmmet måtte gribe en af de blå sangbøger, som lå på bordet, for at kunne synge med!
Et andet interessant træk ved 3. udgave af DbS er, at man åbenbart også har haft en intention om, at sangbogen skulle kunne bruges i hjemmene. Man havde nemlig taget børnesange med. I erkendelse af, at børnene ikke havde mulighed for at lære og synge danske sange i skolen, ja, så skulle de i hvert fald kunne det derhjemme.

De tyske myndigheders holdning til DbS vekslede. I tiden omkring 1900, den såkaldte Köllerperiode), var der stor modstand mod sangbogen fra myndighedernes side. Perioden var opkaldt efter den slesvig-holstenske overpræsident Ernst Matthias von Köller, der gjorde alt for at chikanere det danske arbejde i Sønderjylland. Hans politik bestod af udvisninger, trusler mod den dansksprogede presse og en masse administrative forholdsregler, bl.a. mod fremstillingen og brugen af DbS og mod de dansksindedes mødesteder, og denne politik fortsat et godt stykke op i 1900-tallet.
Det var egentlig en gammel forordning fra 1865, som man tog frem og benyttede.
Iflg. den kunne myndighederne forbyde afsyngelse af danske sange af "fornærmeligt eller ophidsende indhold i national henseende". Denne forordning var så i 1866 blevet suppleret med en anden, som også forbød afsætning af den slags sange.
Disse to forordninger var nærmest ikke blevet brugt før i slutningen af 1880´erne, men med Köllers regime blev de vældigt populære – hos myndighederne!
Problemet var bare, at de lokale ordenshåndhævere var lige så meget i tvivl som sangbogsbrugerne om, hvilke sange man måtte synge, og hvilke man ikke måtte synge.
Den kendte dansksindede politiker H.P. Hanssen oplevede fx i 1897, at et politisk møde i Rødding blev opløst, fordi han havde foreslået forsamlingen, at man skulle synge Bjørnsons "Jeg vil værge mit land".
For at undgå den slags episoder valgte man i udgaven 1899 at sætte tre advarende stjerner ved 24 af de sange, som af myndighederne "ved dom eller administrativt blev ansete som ikke tilladte".
Desuden anbefalede udgiveren (M.Andresen) "varsomhed ved valget af sange".
Men dette tiltag var ikke engang nok. Man har bevaret et eksemplar af denne udgave, som har tilhørt "Polizeiverwaltung Hadersleben", som yderligere havde "forbudt-stemplet" ca. 50 sange elle vers af sange, og man har andre eksempler på, at folk er blevet idømt bøder for at synge fx Bjørnsons "Høje Nord, håbets borg". Det var ikke Bjørnsons tanker med sangen, det kom an på, men hvad sangeren ville udtrykke!
I 1905 blev der ført en længere retssag om et forbud mod sangene i DbS. Myndighederne havde indforskrevet en tysksindet sagkyndig, professor Nis Schröder, Haderslev Katedralskole, der havde oversat 48 af sangene og analyseret deres indhold.
Der var folkeviser, åndelige sange og børneviser, som professoren fandt uskyldige, mens sange der beskæftigede sig med modersmålet, sagn, historie og Norden "virker ophidsende ikke på vi

tyske (!), men på de syngende selv. Folk ophidser sig ved disse sange! Denne sangbog er det farligste agitationsmiddel, danskerne ejer", lød professorens dom.
Den 14. september 1905 blev boghandlerne Peder Christensen og Carl Nielsen ved Haderslev nævningeret idømt hver 10 mark i bøde for salg af bogen. Man forsvarede de to boghandlere med, at de havde handlet i god tro med sangbogen, som de havde kunnet sælge uden problemer i 15-20 år. Men hermed var det ikke slut. Anklageren, der havde forlangt bøder på 50 mark, appellerede, og sagen fortsatte i retssystemet i nogen tid, men endte med en frifindelse. Kammerretten i Berlin fastslog, at det ganske vist var forbudt at synge ophidsende, danske sange, men ikke at lagerføre sangbøger, og at det ikke var bevist, at salg af bogen fra de pågældende boglader havde fundet sted.[2].

Men sagen betød, at ikke mindre end 150 sange kunne stemples som suspekte, bl.a. salmen "Her vil ties, her vil bies". En anden forbudt salme var Adam Oehlenschlägers "Lær mig, o skov at visne glad", hvor der i 3. vers står "Lær mig du lette sommerfugl at sønderbryde tunge skjul, som nu min frihed tvinger".
I forbindelse med retsforfølgelsen i 1905 blev sangbogen flere steder beslaglagt.
Det var myndighedernes politik, men mange hjemmetyskere var selv betænkelige ved den hårde kurs. "Tryk avler modtryk"-tesen viste sig selvfølgelig også at holde stik her.
I kølvandet på retssagen skulle man i 1906 udgive en ny sangbog.
I denne forbindelse opstod begrebet "de hvide blade".
Ud af de 150 forbudte sange var der nu kun fire tilbage, som ikke måtte **trykkes**. Ved disse fire skrev man i sangbogen kun sangens titel, og så lod man en side stå tom. Afskrift af sange var ikke forbudt! Når der ikke findes flere eksempler på sangbøger, hvor man selv havde skrevet teksten på disse sange ind, skyldes det, at det slet ikke var nødvendigt, for det var fire af de mest elskede sange, som man selvfølgelig kunne udenad!
De fire sange, der var forbudt, var:

1. "Er skolen for andre end pilt og pog" (Hostrup)
2. "Brat af slaget rammet" (Paludan-Møller)
3. "Skal Sønderjylland skilles" (Karsten Thomsen)
4. "Slesvig, vort elskede omstridte Land" (Thaulow)

Foruden disse fire sange var der i efterordet nævnt 16 sange, som udgiveren tilrådede, at man ikke sang ved offentlige sammenkomster. Det var også nogle af de sange, man holdt allermest af, fx "Vort modersmål er dejligt", "I alle de riger og lande" og "Det haver så nyligen regnet".
Der var en del udskiftning af repertoiret i denne 1906-udgave, og de nye sange, som kom med, var meget naturligt ret neutrale sange.
Allerede 1908 kom en ny revideret udgave, hvor man havde ført sangbogen a jour mht. nye tendenser nord for Kongeåen. Idrætssagen og afholdsbevægelsen havde fået sine sange (men drikkeviserne var stadig bevaret!). Samtidige digtere som Jeppe Aakjær og Johan Skjoldborg blev nu også repræsenteret.
Sangbogen solgte støt, der kom nye udgaver hvert andet år, og hvert oplag var på ca. 6.000 stk!
De hvide blade var med helt til efter 1. verdenskrig, hvor en ny udgave kom i 1919 – uden nog-

le restriktioner. Den tyske undertrykkelse var væk, og Genforeningen var lige om hjørnet! 1919-udgaven er blevet kaldt "revolutionsudgaven" – dårligt tryk på elendigt, blandet papir. Det var trange tider rent økonomisk i Sønderjylland i 1919.

Den faktiske sang

Det springende punkt, når man beskæftiger sig med en svunden tids sangtradition og sangbøger, er jo altid at kunne påvise, om man rent faktisk sang efter sangbøgerne?
- Eller havde man dem bare stående som en slags statussymbol (jf. mange menneskers hyldemeter af kogebøger i vore dage!).
I DbS´s tilfælde må man fastslå, at man virkelig brugte sangbogen meget. I hvert fald i forsamlingshuset eller andre steder, hvor man sang i fællesskab. Der er næsten ingen blå sangbøger er tilbage – de er simpelthen slidt op!

Der er ikke mange skriftlige kilder, der fortæller om den faktiske sang i hjemmene, men fra foreninger og lign. er der nogle få erindringer.
Fx fortælles der. om et valgmøde i 1906 et sted i Sønderjylland, hvor man sang 13 sange: [3].

1. Stræk din fod
2. Jyden han er stærk og sej
3. Løft dit hoved
4. Staa fast du lille flok
5. Venner, hvor er vort fædreland dog kønt
6. Vi elsker vort land
7. Fremad, fremad
8. Helt tungt han efter sig foden drog
9. Når vinteren rinder
10. Takt, takt, pas paa takten
11. Nu tak for alt
12. Nu velkommen enhver
13. I fjerne kirketårne hist

Dette kunne være et isoleret eksempel på en særligt sangglad forsamling, men vi har andre erindringer, der peger i samme retning. Digteren Holger Drachmann besøgte i 1887 Sønderborgs danske forening. Da Drachmann trådte ind ad døren, var det første indtryk, at "et kraftigt Mandskor" sang "Danmark, dejligst Vang og Vænge", og han beretter videre om sangen i denne kreds: *Et Dusin kraftige Struber slap kun den ene Fædrelandssang for at tage fat paa den anden, og de blev sungne til Ende med alle Vers, uden Undtagelse;"*[4].
Disse erindringsbilleder fra o. 1900 tegner billedet af politisk vakte, dansksindede, sønderjyske bedsteborgeres sangtraditioner. Man kan regne med, at repertoiret løbende blev fornyet, bl.a. gennem de unge sønderjyder, som vendte tilbage efter efterskole- eller højskoleophold nord for Kongeåen.



I 1892 blev det første sønderjyske forsamlingshus opført i Skrave i nærheden af Rødding, som var et kerneområde for det danske arbejde, bl.a. pga. Rødding Højskoles rolle. Efterhånden kom der flere forsamlingshuse til, og arbejdet i foredragsforeninger, gymnastikforeninger og sangforeninger var med til at styrke sammenholdet omkring det danske.

Sangen i forsamlingshusene blev yderligere forøget med en række populære sange og viser fra de dilettantstykker, som kom til at spille en stor rolle for de danske sønderjyder i den tyske tid, og nogle af sangene er blevet sunget helt op mod vores tid.
Når vi i dag taler om dilettant, tænker vi på det som noget andenrangs falde-på-halen- komik, som man kan se hvert år i februar, i hvert fald i de sønderjyske forsamlingshuse, men i tiden omkring 1900 var dilettanten et redskab til at lære sønderjyderne det danske sprog at kende – både som medvirkende og som publikum. Mange af stykkerne havde også et nationalt tilsnit, hvor der fx kunne indgå danske fædrelandssange. I Köllerperioden, hvor de tyske gendarmer overværede møder og andre aktiviteter i forsamlingshusene, gjorde man det, at når der indgik fædrelandssange i stykkerne, stoppede man op i forestillingen, alle rejste sig og blev stående tavse i så lang tid, som den pågældende sang formodedes at vare, så satte man sig ned, og forestillingen fortsatte!

Hjemme privat kunne man udover de danske sange også godt synge de tyske Lieder, som man lærte i skolen, fx "Heidenröslein" og "O Tannenbaum" samt både danske og tyske rim og remser.[5].

Endelig havde Sønderjyllands egne digtere, dialektdigterne fra 1880/1890´erne bidraget med en række sange, som blev meget populære. Især digteren Karsten Thomsen (1837-89) fra Frøslev ved Padborg blev meget kendt. Blandt hans sange var "Å høør min pig´ ", "I Synnerjylland" (HS 18. udg. nr. 363)[6]. og "De vå en daw i høstens ti" (HS 18. udg. nr. 492)

Men der var også sange, som ikke blev trykt i nogen sangbøger, og som alligevel blev vidt udbredte blandt den sønderjyske befolkning – også hos dem, som ikke kom så meget i forsamlingshusene – fordi disse sange med satiren som våben kæmpede mod fortyskningen.
Den kendteste af disse sange er nok "Sønderjyden har underlige vaner"[7].
Den blev skrevet i slutningen af 1890´erne og trykt i den sønderjyske avis "Hejmdal". Sangen blev hurtigt forbudt og kendt ophidsende af de tyske myndigheder. Alligevel blev den spredt mundtligt og gennem afskrifter og stencilater. Først i en artikel i Sprogforeningens Almanak i 1931 blev det afsløret, hvem der havde skrevet teksten. Det var en bankbestyrer i København!
Sangen er egentlig en mere folkelig udgave af "Det haver så nyligen regnet" – og på samme melodi, en melodi som var kendt i forvejen – et godt trick til at udbrede nye tekster!!
Det uofficielle, utrykte sangrepertoire favnede vidt i Sønderjylland. Der var også eksempler på, at kritikken mod de tyske myndigheder kunne udtrykkes på plattysk! Fx "Kennt Ji all dat nie Leed"[8].

1. verdenskrig, afstemningen og Genforeningen

I 1914 kom 1. verdenskrig, hvor meget af det danske arbejde gik i hi, fordi mændene var i krig, og kvinderne måtte tage sig af alt det praktiske arbejde, de kunne magte – med hjælp fra russiske krigsfanger. Der var ikke meget tid og overskud til sang i denne periode.

Da krigen sluttede i 1918, vendte mændene hjem. – Hjem til ødelagte landbrug, økonomisk og politisk krise, mangel på mad, brændsel osv.

Samtidig arbejdede de dansksindede sønderjyske politikere i perioden 1918-20 på alle planer med at forberede den genforening, som alle dansksindede sønderjyder nu endelig øjnede som en realistisk mulighed. Det kom til at tage sin tid, men ved fredskonferencen i Versailles jan. – jun. 2019 blev det besluttet, at der skulle afholdes en afstemning om den nordslesvigske befolknings nationale tilhørsforhold. En international kommission skulle have ansvaret for området, indtil en afstemning kunne finde sted.

Der var to betingelser for at man kunne stemme:

1. Man skulle være fyldt 20 år senest d. 1. januar 1920
2. Man skulle enten være født i de zoner, hvor afstemningen skulle finde sted, eller man skulle have boet der siden år 1900 eller man skulle være blevet udvist derfra af de tyske myndigheder

Afstemningskampen blev præget af hidsig propaganda, plakater, flyveblade, avisindlæg, smædeviser osv. Alle de gamle symboler blev brugt på plakaterne, på dansk side især Dannebrog og Mor Danmark, det danske landskab og citater fra kendte danske sange.





I zone 1, det nuværende Sønderjylland mellem Kongeåen og landegrænsen, fandt afstemningen sted d. 10. februar 1920. Der findes mange beretninger og erindringer om, hvordan dagen forløb og blev oplevet af den sønderjyske befolkning.

Det, som fæstnede sig i erindringen fra selve afstemningsdagen, var det dårlige vejr med slud og blæst, men også flagene der vajede overalt. Det var faktisk først fra d. 10. februar 1920, at man måtte flage med Dannebrog igen i Sønderjylland.

Det, der også prægede dagen, var de mange tilrejsende, der kom for at afgive deres stemme. De kom til byerne på Østkysten med skib, de kom med tog – også særtog – fra både nord og syd, og de blev indkvarteret overalt i private hjem. Derfra gik man til stemmelokalerne, der befandt sig i hoteller og lignende steder. I valglokalet lå sedler med hhv. Danmark/Dänemark eller Deutschland/Tyskland påtrykt. Så valgte man sin seddel efter overbevisning og puttede den i stemmeurnen. Valgdeltagelsen var imponerende, 91,5 %, og slutresultatet i zone 1 var ca. 75 % for Danmark og 25 % for Tyskland, men resultaterne lokalt var meget forskellige. I købstæderne Tønder, Aabenraa og Sønderborg var der tysk flertal. Nogle steder i de mindre byer så det endnu værre ud, i Højer var der fx kun 27 % danske stemmer.



Syd på var der en zone 2, hvor man stemte d. 14. marts, men her fik Tyskland 80 % af stemmerne. Afstemningsresultaterne blev baggrund for den grænsedragning, der betød, at landegrænsen mellem Danmark og Tyskland kom til at gå dér, hvor den stadig er.

Foråret 1920 blev en omstillingsperiode, hvor hele administrationsapparatet og al kommunikation og logistik skulle omstilles fra tysk til dansk.

9. juli 1920 blev "Loven om de sønderjyske Landsdeles Indlemmelse" undertegnet af kong Christian X, - og så begyndte festerne!



Den 10. juli red kongen over grænsen på den hvide hest, og dagen efter kulminerede festlighederne på Dybbøl, hvor ca. 50.000 mennesker deltog i et stort program med taler, musik og fællessang.
Ved denne lejlighed sang man "Du skønne land med dal og bakker fagre", "Der er et yndigt land", "Kongernes Konge", "Jeg elsker de grønne lunde" og en lejlighedssang "Vort længsels land", der gik på melodien "Vort modersmål er dejligt". Kongen blev i landsdelen i flere dage og kørte rundt til mange byer og steder, hvor festerne fortsatte.

I hele afstemnings- og genforeningstiden blev der brug for de danske sange ved de fester, hvor man fik afløb for al den glæde, man var fyldt af. Beretningerne fortæller, at det var fester, man levede højt på flere år frem i tiden, og billederne viser, hvor meget man gjorde ud af udsmykningen med guirlander, Dannebrog og rød/hvide farver – både på bordene og på pigernes dragter, når de opførte de elskede "tableauer", mens man sang og sang!
Det er bl.a. ved disse fester, at man har grundlagt de traditioner, som er blevet videreført i forbindelse med de afstemningsfester, som stadig holdes i Sønderjylland d. 10. februar til minde om afstemningen 1920.
Ved festerne o. 1920 blev DbS også brugt, men nu var den ikke tilstrækkelig længere, og den blev derfor suppleret med en lang række mindre sanghæfter eller sangark.
Det er der to mulige forklaringer på:
Den glæde og forventning, som man var ved at boble over med i den danske befolkningsdel i Nordslesvig/Sønderjylland, kom til udtryk i en hel masse nyskrevne lejlighedssange – her- og nu-sange af lokale poeter. Der er mange eksempler på smukke sange, der tolker denne begejstring over at "vende hjem" til Danmark, og også sange om lokale tildragelser som fx én af

sangene fra Rømø, der handler om moderen, der kom hjem til Rømø på afstemningsdagen 10. februar 1920 med sine otte voksne sønner for at stemme sig hjem!
På samme måde som med vor tids lejlighedssange er der måske også mindre heldige eksempler blandt genforeningstidens lejlighedssange – fx sangen "Der er langt hjem til Sønderjylland fra et hæfte fra afstemningsfesten i Sønderborg - på melodien "It´s a long way to Tipperary"!



En anden årsag til de små sanghæfter var, at mange af de sønderjyder, der kom tilrejsende i forbindelse med afstemningen og senere til genforeningsfesterne i Sønderjylland, jo ikke havde DbS. Derfor var man nødt til at trykke sanghæfter med de mest "nødvendige" sange. Disse omfattede både sangene om kernesymbolerne, om Sønderjylland, men selvfølgelig også sange om modersmålet, flaget, Danmark samt lovsange og salmer. "Den signede dag", Lover den Herre" og "Kongernes Konge" er typiske.
I et af tidens sanghæfter [9] er der et forord, som nok meget klart gør rede for baggrunden. Hæftet er udgivet i samarbejde med KFUM i Danmark, og om brugen står der i forordet, at hæftet er til brug:
tidlig og silde i den nærmeste Tid (udg. 1. januar 1919!). *De ældre vil her finde Sange, de husker fra deres unge Aar, og som de knap ventede mere at skulle synge. De Unge kan Sangene hjælpe til dybere Forstaaelse af vort Folks Lidelser og Haab i et halvt Hundrede Aar.*
H*vor Sangene synges, i Foreninger, paa Skoler og i Hjem, vil de sikkert hjælpe Ungdommen til at møde festklædt – med Tak til Gud – til den Højtid, det danske Folk venter at opleve i Aar.*

Det er karakteristisk, at der i disse sanghæfter nærmest ikke optræder dialektsange, fx af Karsten Thomsen, og der er heller ikke de skarpe protestsange, som Chr. Carstensens "Længe nok har jeg bondepige været". Måske er det, fordi man har villet tilpasse sig til det mere officielle, rigs-

danske repertoire og synge sammen med Danmark. – Man kunne jo nemlig godt sangene, fordi så mange af de unge sønderjyder havde været på skoleophold nord for Kongeåen, så nu var det bare med at komme til at synge de nye sange officielt!
Der er en del øjenvidneskildringer fra de danske, som kom til Sønderjylland i genforeningstiden, bl.a. nogle af soldaterne, som fortæller om det brus af sang, som man blev mødt med overalt. Hvis vi prøver at forestille os den glæde og begejstring, der har været i landsdelen i sommeren 1920, er det nemt at forstå, at sangen har fyldt rigtig meget.
Samtidig gik det også lynhurtigt med at få oprettet nye steder, hvor man kunne synge, nye skoler, både efterskoler, højskoler og nye forsamlingshuse.
Alene i løbet af de første par år omkring Genforeningen blev der oprettet fem efterskoler i Sønderjylland (Agerskov, Rens, Løgumgårde, Hoptrup og Nordborg Slot).
På højskoleområdet genåbnede Rødding Højskole i 1920, og derefter fulgte Danebod, Hoptrup og Rønshoved.
Mht. forsamlingshuse blev der opført fem nye i 1920, og i løbet af 1920´erne kom der 28 flere til! – Og alt sammen i en landsdel, hvor alt var fuldstændig nedslidt, mange af mændene var faldet i 1. verdenskrig, mange havde mén af de skrækkelige ting, de havde oplevet i skyttegravene, og kvindernes psykiske og fysiske tilstand må også have været præget af afsavn og nød, og alligevel gik man bare i gang.
Alle disse steder sang man selvfølgelig stadig efter DbS, (hvor der kom nye udgaver både 1919 og 1924), men allerede i slutningen af 1920´erne begyndte man i visse kredse i Sønderjylland at snakke om at få et "sangbogsfællesskab" med resten af Danmark – ved at gå over til Højskolesangbogen.

Genforeningen affødte også nord for Kongeåen en række nye sange. Her blev kendte digtere også sat på opgaven med at skrive nye og "passende" sange til tidens stemninger. Slidstærke sange som kunne udtrykke glæden og taknemmeligheden ved Genforeningen, og som var skrevet i et tidssvarende og mundret sprog.
Et af de mest karakteristiske eksempler er Helge Rodes "Som en rejselysten flåde" med musik af Carl Nielsen, måske den smukkeste fædrelandssang fra genforeningstiden.
Sangen indgik i genforeningsfestspillet "Moderen", som blev opført på Det kongelige Teater i januar 1921, dvs. et halvt år efter, at Genforeningen var endeligt gennemført og næsten et år efter afstemningen.
Selve stykket var et eventyrspil om Mor Danmark, der har mistet sin søn, som er Sønderjylland ("den fortabte søn"). Landet ligger skjult bag en ismur, men moderen holder modet oppe. Hun får bl.a. besøg af de to små symbolske skikkelser "tro" og "håb". Hun fordriver også sorgen ved at synge Brorsonsalmen "Her vil ties, her vil bies". På et tidspunkt forsvinder ismuren. Foråret kommer, og den elskede søn vender tilbage. På dette tidspunkt i stykket spiller "tro" og "håb" en smuk duet for fløjte og bratsch.
Forestillingen, som også har en konge, en dronning, en nar og en skjald på rollelisten som i et rigtigt eventyr, munder ud i en afslutningsscene, hvor skjalden siger: "Børn! Nu vil vi synge om det fine og gode Danmark og om det rene danske Sprog", og så synger alle på scenen "Som en rejselysten Flaade".
Selve stykket har ikke overlevet som helhed. Det var meget tidspræget, men de bedste dele har

overlevet både i musikken og i nogle af sangene. Carl Nielsens "Tågen letter" stammer herfra, og sangen "Min pige er så lys som rav" er også herfra. Mindre kendt er måske "Så bittert var mit hjerte".
Carl Nielsen komponerede musikken, da han var i en dyb krise. På det nationale plan handlede alt om Genforeningen, men CN var i en adskillelsens tid, han var separeret fra sin kone, billedhuggeren Anne Marie Carl Nielsen, men han brevvekslede meget med hende. Hun stammede fra Sønderjylland (Sdr. Stenderup syd for Kolding), og mens CN komponerede musikken til "Moderen", skrev han i et brev til Anne Marie:
Jeg tænker pa Dig ved at læse om Afstemningen i Sønderjylland….og jeg kan forstaa at Dit Hjerte banker naar Du tænker paa Din Ungdom, hele Egnen og Landet hvor Du er vokset op.

Også i Sønderjylland blev der o. 1920 skrevet slidstærke sange, som kom til at overleve helt til i dag. En af dem er "For en fremmed" (HS 18. udg., nr. 373), skrevet til Tønder Statsskole 1922. Forfatteren, Andreas Egeberg Jensen (1889 – 1961), var på det tidspunkt adjunkt på Tønder Statsskole, og sangen blev sunget første gang til skolens translokation i 1922. Her er ingen politiske undertoner, kun en beskrivelse af det vestslesvigske landskab og dets historie, men sangen er stadig præget af den glæde, man havde følt i forbindelse med Genforeningen to år før.

Tiden efter 1920

Den blaa Sangbog efter 1920
Efter Genforeningen kom endnu nogle udgaver af DbS – først og fremmest den nyredigerede 1924-udgave, hvor man tog hensyn til den generelle udvikling i Danmark og optog ca. 100 nye sange, bl.a. "Det lyder som et eventyr" og "Som en rejselysten flåde" med den såkaldte "nye danske sangtone", Laubs og Carl Nielsens ideer om folkelig sang og folkelige melodier. Melodimæssigt var grundlaget her den nye Folkehøjskolens Melodibog, som var udkommet i 1922, og som var den første melodibog til Højskolesangbogen.
Der var en vis træghed mht. optagelsen af de nye Laub/Carl Nielsen/Aagaard og Oluf Ring-melodier i DbS, men efterhånden kom man på linje med melodibrugen, som den var i resten af Danmark. I øvrigt genoptog man også sange i DbS, som tidligere havde været ude, bl.a. "Dengang jeg drog af sted".
1924-udgaven blev basis for de næste udgaver af DbS, men efterhånden opstod selvfølgelig det spørgsmål, om ikke det ville være rimeligt at gå over til Højskolesangbogen også i Sønderjylland, som en naturlig konsekvens af Genforeningen.
Man skal dog helt op til 1934, før der er en forespørgsel til Sprogforeningen, om man ville medvirke til en udbredelse af Højskolesangbogen.
Diskussionen kommer fra midt i 1930´erne til at gå på, om man skal fortsætte med at revidere DbS eller gå over til Højskolesangbogen.
Debatten om emnet blev meget følelsesladet, hvilket er meget forståeligt, når man tænker på den symbolske betydning netop DbS havde haft, både i den tyske tid og i genforeningstiden. Nogle hældede til at bevare DbS (bl.a. redaktøren af Jydske Tidende, A. Svensson). Andre ønskede "sangfællesskab med det gamle land (Danmark)" (domæneforpagter Erik Appel, Ellehus, syd for Løgumkloster). Han mente, at det var de sønderjyske forsamlingshuse, der først måtte anskaf-

fe højskolesangbøger, og så måtte der trykkes et hæfte med de sange fra DbS, som man ikke kunne undvære i forb.m. fx afstemningsfester, genforeningsdag og kongens fødselsdag.
Alle var enige om, at den eksisterende tilstand (o. 1937) var uholdbar, fordi man måtte have ikke mindre end tre sangbøger med, når man gik til møder (DbS, Højskolesangbogen og Syng dig glad). En tidligere skoleinspektør i Højer, Folmer Christiansen, fortalte (o. år 2000), at han kunne huske, at han i 1936 havde været til et grundtvigsk lærer- og præstekonvent i forsamlingshuset i Store Jyndevad, hvor emnet netop var DbS versus Højskolesangbogen. Én af deltagerne, førstelærer Feddersen Jensen fra Visby, var en glødende tilhænger af DbS, fordi man med nogle af dens sange kunne udtrykke hadet mod tyskerne, "et dødeligt had som kan hvæsse vor klinge"! – hvor yngre folk (bl.a. lærer Flint, Daler Skole, og pastor N.P. Nielsen, Højer) gik lige så helhjertet ind for Højskolesangbogen!
Det var især de unges sangpraksis, man var optaget af på dette tidspunkt i 1930´erne, hvor nazismen rykkede tættere på.
I skolerne var man begyndt at synge efter Højskolesangbogen, især de steder hvor der var kommet unge danske lærere efter Genforeningen.

Man trådte dog stadig vande og udgav DbS med et større tillæg i 1939, og samme år udkom Højskolesangbogen for første gang med et særligt sønderjysk tillæg, - 14 sange som sønderjyderne åbenbart ikke kunne undvære, bl.a. "Af Østerhavets Vove", "Danmark for Folket"(!), "Kongernes Konge" og "Vi vestjyder trives nu bedst i blæst". Desuden kom bryllupssangene "Jert hus skal I bygge" og "Det er så yndigt at følges ad" også med, sandsynligvis fordi sangbogen også blev brugt til bryllupsfester.
På melodisiden kom i 1940 en ny Folkehøjskolens Melodibog – også med et tillæg med melodier til DbS.
Så kom besættelsen 1940, og for sidste gang fik DbS på ny en enorm symbolsk betydning og et deraf følgende kolossalt salg.
Denne udvikling forhalede overgangen til én sangbog i Sønderjylland, men i 1946 kom den sidste (20.) udgave af DbS, og i årene efter besættelsen gik man gradvist over til Højskolesangbogen over hele Sønderjylland.
Desværre er der ikke meget på tryk om denne del af den sønderjyske sangbogshistorie, de fleste husker blot, at de sang meget, men hvad de sang – og fra hvilken sangbog – er der sjældent oplysninger om. Mange sønderjyder har nok i virkeligheden efter 2. verdenskrig ikke tænkt så meget over, hvilken blå sangbog, de sang efter, om det var DbS eller Højskolesangbogen!
Enkelte sønderjyske sangere har dog haft styr på sangbogstraditionen. En af dem var gårdejer Hans Schmidt, Sandet ved Arrild. Han var en kendt sønderjysk sanger, der optrådte som "den syngende bonde", og han har fortalt, at han i Ravsted Forsamlingshus var med til at synge efter DbS til op i 1940´erne, mens man i 1950´erne var gået over til Højskolesangbogen. Dog brugte man også dér senere DbS til afstemningsfesterne.
Hans Schmidt mente, der var store regionale forskelle. På Røddingegnen, hvor man var stærkt dansksindede og nationalt bevidste, var man allerede gået over til Højskolesangbogen i 1938, da han tjente der.
Det er i øvrigt også interessant, at Sprogforeningen tidligere gav tilskud til klaverer i flere forsamlingshuse – netop for at støtte fællessangen. Bl.a. i Lydersholm tæt på grænsen 1935 og i Sølsted

1945 (Hvor der i Sprogforeningens protokol står, at klaveret var for svagt, "da der ved baller bliver slået temmelig hårdt på tangenterne"!!). I sit svar på ansøgningen fra Sølsted Forsamlingshus skriver foreningens formand, Jakob Petersen, "at der må handles med stor forsigtighed, da dette at handle med klaver er en lige så vanskelig historie, som at handle med heste. Jeg vil råde Dem til at tage en sagkyndig med på Råd"!!

DbS satte dybe spor i sønderjysk sangtradition i næsten 100 år, men i dag er det nok svært at sige, at den stadig kan spores. Dog er der et par af hjemstavnssangene, Kr. Karstensens Alssang "Af Østerhavets Vove" og Egeberg Jensens "For en fremmed", som stadig synges meget, - også i miljøer, hvor man ellers ikke synger ret meget fællessang. Også dialektsangene af fx Karsten Thomsen bruges stadig.
Selve DbS bruges nærmest ikke mere. Dels er sangbøgerne slidt op, dels føles repertoiret forældet, fordi sidste udgave kom i 1946. Dog kan man opleve – bl.a. i lokalhistoriske foreninger og lignende steder, at man af veneration for den gamle sangbog stadig tager den frem én gang om året, nemlig når der holdes afstemningsfest d. 10. 2., men ellers er det slut!

Den sønderjyske historie afspejlet i Højskolesangbogen
Pga. den centrale rolle, som Sønderjylland har spillet i Danmarkshistorien, har sønderjyske sange og sange om Sønderjylland også været vigtige i Højskolesangbogen.
Endnu i 1964 og 1974 kom der sønderjyske tillæg til Højskolesangbogen til brug lokalt i Sønderjylland, bl.a. med den alsiske dialektdigter Martin N. Hansens (1893-1976) afstemningsfestsang "Nej, no hærr æ ålde sett!".

I hele perioden fra o. 1940 – o. 1989 uddelte Sprogforeningen tusindvis af højskolesangbøger med sønderjysk tillæg, men med 17. udgave var det slut med tillæggene. Dog er der stadig sønderjyske forsamlingshuse, og specielt sydslesvigske samlingssteder, hvor man synger efter sønderjyske tillæg – og også efter meget gamle udgaver af Højskolesangbogen.

Der er dog sket en kraftig reduktion i antallet af sange med relation til Sønderjylland i de senere udgaver af Højskolesangbogen.
Kriterierne for udvælgelsen af sange generelt i 18. udgave (2006) var:
1. kvalitet
2. lødighed
3. brugsrelevans (dvs. at hvis sangene ikke mere blev brugt, blev de fjernet for at give plads til nye)

Sangbogsudvalget tog ikke specielt hensyn til Sønderjylland, men havde dog to medlemmer med et vist kendskab til Sønderjylland (Jørgen Carlsen, tidl. forstander på Testrup Højskole, født i Sønderborg) og Karen Hanne Munk, som på det tidspunkt var musiklærer på Højskolen Østersøen i Aabenraa).
I 18. udgave røg der 7-8 sange ud, som havde tilknytning til Sønderjylland. Det gjaldt bl. a. "Jeg vil værge mit land", "Påskeklokken kimed mildt", som handler om Slaget ved Slesvig 1848, og med en smuk færøsk folkevisemelodi (Hugin sad i højen hal), som dermed samti-

dig forsvandt fra Højskolesangbogen, og endelig "Ja landet er lidet"(1937), som var den eneste sang, der handlede om Sydslesvig.
Derimod overlevede Karsten Thomsens sang "Det var en daw i høstens ti´" og kampsangen fra 1848, Peter Fabers "Dengang jeg drog afsted"! – Der fortælles den gode historie, at sangbogsudvalget bag 18. udgave var blevet truet med at blive skudt ved daggry på Dybbøl Banke, hvis de fjernede den!
Der er dog også kommet nye til, bl.a. Jens Rosendals landskabssang om marsken i Vestslesvig "Farvernes landskab" (1995).

Grundfortællingen om den sønderjyske fællessangs historie fra midt i 1800-tallet og til i dag afspejler først og fremmest den centrale fortælling om den identitetsskabende betydning, som den nationale fællessang havde for den dansksindede befolkningsdel i Sønderjylland og om Den blaa Sangbogs centrale placering i denne fortælling.
De danske efterskoler og højskoler nord for Kongeåen havde stor betydning som "drivhuse" til indlæring af den folkelige fællessangstradition, og det samme havde de sønderjyske foreninger og forsamlingshuse. Den politiske virkelighed som dansk befolkningsdel i en tysk provins, fra 1914-18 præget af en verdenskrig og efterfølgende af kaos, opbrud, folkeafstemninger og – set fra dansk side – Genforeningen 1920 har præget historien voldsomt.
Samtidig skal man dog ikke glemme, at der uden om denne "fæstning" af fællessangsmiljø var mange mennesker, der aldrig færdedes i dette miljø enten af nationale, religiøse eller politiske årsager. Kommende projekter må se nærmere på aspekter som fx den tyske befolkningsdels sange, Indre Missions sangtradition i Sønderjylland eller arbejderbevægelsens sangrepertoire i det sønderjyske område.
Den dansksindede politiker Gustav Johannsens citat i starten om at, Sangen er altid bleven dyrket meget i Nordslesvig (Sønderjylland), og intetsteds kender man de danske Nationalsange saa godt som her, har været korrekt, set fra hans stol og inden for hans nationale horisont. Men der er "en elsket hjemstavn alle vegne", som forfatteren Lis Thorbjørnsen formulerer det i sangen Ja, jeg er født i dette lave land(1980). De andre har også haft deres sange. Det var bare ikke dem, der var i fokus her!

Elsemarie Dam-Jensen



Elsemarie Dam-Jensen,
Født 1954. Cand.mag. i musikvidenskab og historie fra Aarhus Universitet 1981.
1981-83: forskningsprojekt om sangens historie i Sønderjylland
1983-97: højskolelærer på Løgumkloster Højskole samt ansvar for lokalhistoriske udstillinger på Museet Holmen Løgumkloster
Siden 1997: Museumsinspektør på Tønder Museum (siden 2007 Museum Sønderjylland Kulturhistorie Tønder) med varetagelse af områderne sølv, møbler, ure, bygningsbevaring og Sønderjyllands musikhistorie.
Omfattende kulturhistorisk foredragsvirksomhed, bl.a. om sønderjysk sangtradition.
I 2019/20 tilknyttet projektet Sangen genforener 2020 i samarbejde med Sangens Hus, Herning.

Noter

1.Sangen står s. 56 i: Kirsten Sass Bak, Elsemarie Dam-Jensen og Birgit Lauritsen: *Æ har høør… Sønderjyder synger. Et visehæfte* (Institut for Grænseregionsforskning 1983)
2.Iflg. websitet Boghandlere i Danmark
3.Holger Terkelsen: Danebod Højskole (1929)
4.Holger Drachmann: Derovre fra Grænsen (1877)
5.Eksempler kan høres på kassettebånd til Elsemarie Dam-Jensen og Birgit Lauritsen: Jeg gik mig ud - Sønderjyder synger II. Et visehæfte (Institut for Grænseregionsforskning 1984)
6.Begge disse sange er med på kassettebåndet til Kirsten Sass Bak, Elsemarie Dam-Jensen og Birgit Lauritsen: *Æ har høør… Sønderjyder synger. Et visehæfte* (Institut for Grænseregionsforskning 1983)
7.Med på kassettebåndet til Kirsten Sass Bak, Elsemarie Dam-Jensen og Birgit Lauritsen: *Æ har høør… Sønderjyder synger. Et visehæfte* (Institut for Grænseregionsforskning 1983)
8.Med på kassettebåndet til Kirsten Sass Bak, Elsemarie Dam-Jensen og Birgit Lauritsen: *Æ har høør… Sønderjyder synger. Et visehæfte* (Institut for Grænseregionsforskning 1983)
9.Sønderjyske Sange udg. af De unges Forlag (1919)

Grundfortællingen er blevet til i samarbejde med Sangens hus og Genforeningen 2020, og støttes af Kulturministeriets og Folketingets pulje til markering af Genforeningsjubilæet 2020, Augustinus Fonden, Grænseforeningen, William Demants Fond og Region Syd.